

ПРОБЛЕМА ПЕРІОДИЗАЦІЇ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Оксана МОЛОДОЖЕНЯ, студентка, Факультет Словесності,
 Бельцький державний університет імені Алеку Руссо
 Науковий керівник: **Діана ІГНАТЕНКО**, др., лект. унів.
 Науковий консультант: **Людмила ЧОЛАНУ**, лект. унів. суп.

Rezumat: *Articolul este consacrat uneia dintre cele mai importante probleme din istoria literaturii – periodizării. Autorul urmărește periodizările disponibile ale literaturii ucrainene a sec. XI-XVIII. Complexitatea în studii acestei literaturi este cauzată de o distanță cronologică și ideologică semnificativă și de pierderea majorității operelor originale. Se arată că fiecare dintre cercetători oferă propria periodizare, luând în considerare diferite criterii – istorice, culturale, ideologice, estetice etc.*

Cuvinte-cheie: *literatură ucraineană a sec. XI-XVIII, periodizare.*

В історії українського письменства важливе місце посідає літературна творчість періоду з XI до XVIII ст., яку прийнято називати давньою українською літературою. Цей період відзначено чималою кількістю доленосних культурно-історичних подій у тогочасному суспільстві:

- У Середні віки виникла, зміцніла і набула значної ваги у тодішньому європейському світі держава, відома як Русь з столицею у м. Київ.
- Монголо-татарське нашествя зруйнувало і спустошило українські землі, внаслідок чого Київська Русь припинила існування. Її землі відійшли до Литовського князівства, а в 1569 р. – до Речі Посполитої.
- Єдиним оборонцем рідної землі стало козацтво, що самостійно захищалося від польської шляхти, татар і турків.
- Протягом кількох століть спалахували війни і збройні повстання з метою утворення незалежної козацької держави з давньою назвою Русь.
- У процесі протистояння Речі Посполитої та Московської держави козацькі землі відійшли під владу московських царів. Єдину для всіх князівств історичну назву Русь було трансформовано в нову назву Московської держави – Росія, а землі Київської Русі було офіційно названо Малоросією. Етнонім «Україна» став ознакою національного самоствердження. «Русь» і «руський» продовжують функціонувати в сучасній українській мові на позначення всього, що пов'язано з Київською державою середніх віків.

- В межах вказаних історичних процесів XI-XVIII ст. розвивалася усна і писемна словесна творчість нинішніх українців, переживаючи піднесення і занепади, впливи панівної культури та ідеології, але відроджуючись з новою силою розмаїттям жанрів, сюжетами, новими творами та літературними іменами.

Екскурс в історичну долю України дає пояснення того, чому давньоукраїнський літературний процес виявився неоднорідним, неоднозначним, часом парадоксальним. Літературна спадщина цього періоду є кількामовною (у тому числі латинською, польською мовами), жанрово різноманітною, тематично дуже широкою, пов'язаною з язичницьким світоглядом і з християнською ідеологією. Її об'єктивна оцінка вимагає розгляду в контексті не тільки російської, а й польської та інших європейських літератур.

Відтворити точну картину давньої писемності складно, оскільки дуже значну частину пам'яток втрачено внаслідок конфліктів (війни, напади, розорення, пожежі, міжусобиці, політичні та міжконфесійні інтриги тощо), а окремі твори і навіть жанри, наприклад, героїчний епос, трансформовано у фольклор.

Хронологічна віддаленість, значна відстань в ідеологічному сприйнятті, втрата зразків оригінальних творів – все це, безумовно, приводить до постійної актуальності вивчення літератури цього періоду.

Для давньої української літератури принциповим, а тому досить складним є питання періодизації. Існує багато схем, що виникли внаслідок різних підходів та критеріїв визначення етапів її розвитку. Різні дослідники у різні часи використовують власні періодизації, і їх різноманітність пов'язана з тим, що кожен з вчених в основу власної періодизації покладає той критерій, який вважає правильним.

Періодизація літературного процесу – умовна наукова операція, яка необхідна для чіткішого усвідомлення різноманіття словесних форм, їх змістової наповненості, співмірності з іншими художніми явищами, зокрема зарубіжними. З нею пов'язані найскладніші проблемні питання у літературознавстві, оскільки неможливо врахувати всі фактори цього процесу, які через інтерпретаційні чинники постійно змінюються.

Питанням періодизації давньої української літератури займалися літературознавці та науковці у різні періоди її вивчення.

Так, у XIX ст. одними з перших свою періодизацію запропонували М. Максимович (1804-1873), І. Франко (1856-1916).

Михайло Максимович (1804-1873, український історик, філолог, фольклорист, етнограф) створює власну класифікацію літератури Київської Русі (IX-XI ст.), в основу якої покладає історичний аспект і виділяє три періоди: 1) 60-ті роки IX ст. – середина XI ст.; 2) середина XI ст. – до 1125 року (смерть Володимира Мономаха); 3) 1125 р. – 70-ті роки XIII ст.

Іван Франко (1856-1916, поет, письменник, літературний критик, дослідник історії української літератури) дав власну періодизацію давньої української літератури, поділивши її на дві великі епохи: давньоруська й середньоруська. В основі періодизації І. Франка літературознавчий підхід.

Так, давньоруською епохою він називає період до XVI ст., який характеризується візантійським впливом, християнською ідеологією та канонічністю творів, анонімністю авторів.

У кінці XIX та у I половині XX столітті з'явилися нові періодизації давньої української літератури. Це авторські моделі, запропоновані Д. Чижевським М. Грушевським, С. Єфремовим, М. Гнатишаком, Б. Лепким.

Так, **Дмитро Чижевський (1894-1977, культуролог, філософ, літературознавець, лінгвіст)** у своїй періодизації української літератури від найдавніших часів до сьогодення послуговувався категорією специфіки культурно-історичної епохи. Він виділив 9 періодів, з яких перші п'ять характеризують саме давню літературу:

I. Доба монументального стилю – 11 ст.

II. Доба орнаментального стилю – 12-13 ст.

III. Переходова доба – 14-15 ст. (від цього часу залишилося надто мало пам'яток, які, до того, є великою мірою творами, що стоять на узбіччі літератури).

IV. Ренесанс та реформація – кінець 16 ст.

V. Бароко – 17-18 ст.

Головним критерієм науковця стають особливості провідних жанрів відповідної епохи. Наприклад, монументалізм є ознакою літописів 11 ст., а орнаментальність – характерна особливість ораторських жанрів церковної літератури 12-13 ст. На наш погляд, періодизація Д. Чижевського зазнала значного впливу російського літературно-критичного процесу. Відомо, що за умов бездержавності класицизм в українській літературі проявився менш виразно, ніж у російській.

Сергій Єфремов (1876-1939, літературний критик, історик літератури, публіцист) виділив такі основні риси літератури, як «елемент свободи» та ідея народності у змісті і формі. Відповідно в основі літературної періодизації Єфремова лежить ідеологічний підхід. Саме ним і пояснюється замовчування робіт цього видатного літературознавця в радянські часи. С. Єфремов виокремив 3 періоди.

Перший період відноситься до давньої руської літератури, тобто літератури Київської Русі. Це – доба національно-державної самостійності до з'єднання з Польщею і Литвою (до кінця 14 ст.). В ньому виділяється: а) дотатарська (доба розвитку) і б) потатарська (доба занепаду).

Другий період відбиває національне становлення українців. Це – доба національно-державної залежності, яка охоплює козацькі часи (кін. 14 – кін. 18 ст.). В ньому теж два етапи: а) доба інтенсивного розвитку під час національної боротьби з Польщею (до сер. 17 ст.); б) доба занепаду під зверхністю Москви.

Третій період відноситься до новітніх часів: доба національного відродження (кінець 18 ст., від першого виступу Котляревського до наших часів).

Ідеологічний підхід може посилювати суб'єктивність, сприяти неточності оцінок. Безперечно, дотатарський етап визначається розквітом літератури, а потатарський – її занепадом. Але етап інтенсивного розвитку другої доби

безперечно стосується українського фольклору і, можливо, літератури латиною, церковнослов'янською та польською мовами. Україномовні твори як «інтенсивного» етапу, так і етапу «занепаду під зверхністю Москви» є «красним письменством», предтечею власне літератури. Очевидно, що С. Єфремов об'єднує писемну літературу і фольклор у єдиному процесі, що є визначальною особливістю української культури до початку XIX ст.

Для історика і літературознавця **Михайла Грушевського** (1866-1934) історія літератури – це перш за все культурний процес. За критерій він обрав наявність у певні часи визначних творів. У давні часи він бачить не художню літературу у сучасному розумінні, а книжні твори різного призначення, в тому числі закони, міждержавні угоди, церковні твори. Можливо, з метою стислості, називає авторів, а твори вказує, якщо вони характеризуються анонімністю. Періодизація М. Грушевського стосується лише давньої літератури і виділяє в ній 4 періоди:

1. Перед'Ярославський період (старша редакція «Руської правди», договори Русі з греками). Початок періоду не зазначено, а його кінець повинен датуватись роком смерті Ярослава Мудрого – 1054.
2. Часи київського розквіту (Іларіон, Яків, В. Мономах, Нестор). Очевидно, що цей період характеризується високим рівнем церковної літератури 11-12 ст.
3. «Золотий вік» староруської літератури («Слово о полку Ігоревім», проповіді Кирила Турівського, печерські повісті). Грушевський виділяє II половину 12 ст. в окремий період, тому що «Слово о полку Ігоревім» дійшло до нас як поодинокий геніальний твір того часу. Але, на нашу думку, «золотий вік» можна розглядати як вершину двохсотлітнього розквіту і об'єднати їх в один період.
4. Доба галицько-волинська. Виділення цього періоду в історії давньої української літератури є закономірним. Адже після руйнування монголо-татарською навалою Київської Русі та занепаду її культури існування літератури з народним, українським, корінням продовжувалось на території нинішньої Західної України в 13-14 ст. і надалі.

Сучасні українські дослідники **Василь Яременко та Юрій Ісіченко** співвідносять українське письменство XI-XVIII ст. з відповідними періодами у західноєвропейських літературах, розглядають українську культуру в європейському контексті. Таким чином виокремлюють 3 основні періоди: Середньовіччя, Ренесанс, Бароко.

Оксана Пахльовська (1956, письменниця, культурологиня, професорка) у роботі «Українська літературна цивілізація», зважаючи на специфіку української культури, детермінованої її європейськими орієнтаціями, відводить давній літературі IX-XVIII ст. і називає це «візантійською добою української цивілізації», у межах якої розрізняє:

- «київську добу» (XI – перша половина XIII ст.),
- «галицьку добу» та «католицьку Русь» (друга половина XIII – середина XVI ст.)

- «перше відродження» (друга половина XVI – середина XVII ст.),
- «між Бароко та Просвітництвом» (друга половина XVII – кінець XVIII ст.)

В історичному підході О. Пахльовської приваблює визнання значного візантійського впливу на всю українську культуру. Але, на нашу думку, «галицькою добою» та «католицькою Руссю» можна назвати тільки західно-українську літературу, адже на землях нинішньої центральної та східної України відбувалися інші історичні процеси.

Петро Білоус вважає, що в історії давнього письменства чітко простежуються два основні періоди – середньовічний та бароковий.

Середньовічний період тривав від XI до середини XVI ст., тобто від зародження української літератури до її «першого відродження», і характеризується як історичними (існування держави Київська Русь, перебування українських земель під владою Литовського князівства), так і світоглядно-естетичними особливостями (домінування християнської ідеології, символічно-алегоричне відображення дійсності, певна система жанрів, сформована під впливом візантійської естетики).

Бароковий період у розвитку української літератури припадає на другу половину XVI-XVIII ст., коли активізувалася національно-визвольна боротьба українського народу, відбулося інтенсивне засвоєння культурно-освітніх надбань європейського Заходу, урізноманітнилися жанрово-стильові форми літератури, розширилася її тематика й увиразнилося світське начало. Тож розвиток давньої літератури тривав від середини XI до кінця XVIII ст. У цьому хронологічному рухові найпомітнішими є середньовічний та бароковий періоди.

Розглянуті періодизації давньої української літератури відбивають спільне розуміння важливості літератури тих часів для формування сучасної української літератури і культури в цілому. Але різні підходи і критерії породжують різний розподіл на періоди. Цим і пояснюється існування проблеми періодизації, наявність багатьох її моделей.

Ми вважаємо, що сучасна періодизація давньої української літератури повинна враховувати і особливості епохи, як у М. Максимовича, І. Франка, Д. Чижевського, і визначні твори провідних митців, як у М. Грушевського, і національну ідею С. Єфремова – в тій мірі, в якій вона не завадить об'єктивності, і візантійський вплив та європейський контекст, як у сучасних моделях. Вважаємо, що серед критеріїв має бути і наявність певної системи жанрів. Як відомо, жанровий підхід виправдано переважає у вивченні літературного процесу давньої зарубіжної літератури. Врахування цих критеріїв допоможе виробити максимально інформативну сучасну періодизацію.

Бібліографія:

1. БІЛОУС П. В. Історія української літератури X I-XVIII ст.; навч. посіб. / П. В. Білоус. – Київ: ВЦ «Академія», 2009. – 424 с.
2. ЧИЖЕВСЬКИЙ Д. І. Історія української літератури. – Київ: ВЦ «Академія», 2003. – 568 с.